

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND

EVALD LJUNGGREN

Finlandismer i 1700-talets svenska

Några randanmärkningar

Artikeln ursprungligen publicerad i
Förhandlingar och uppsatser 18
SSLS 68, 1904, s. 85–93

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2015
ISBN 978-951-583-304-4

Finlandismer i 1700-talets svenska.

Några randanmärkningar.

I Svenska litteratursällskapets i Finland Förhandlingar och uppsatser, 16 har E. Nordenstreng offentliggjort en förtjänstfull uppsats om finländsk svenska på 1700-talet. Med anmärkningsvärdt fint språksinne har han med biträde af H. Lindroth uppsårat finlandismerna i den finsk-svenska litteraturen han för ändamålet har gått igenom. Vid åtskilliga ord och uttryck står han emellertid „undrande och spörjande”, huruvida de böra anses såsom finländska eller rikssvenska, Det är närmast såsom små bidrag till åtgörande af dessa tvifvelsmål som efterföljande anteckningar, vid hvars nedskrifvande Svenska akademis språkprofssamlingar varit min förnämsta källa, äro att betrakta, Jag behandlar här orden i den ordning som de förekomma i hos Nordenstreng.

Kytta har utan tvifvel med full rätt betecknats såsom finlandism, ehuru enligt Rietz, som härvid stöder sig på prosten Lagergrens ordbokssamlingar, ej blott begreppet utan själfva ordet varit känt i Småland och ehuru det äldsta hittills uppvisade belägget för ordet här rör från smålänningen Linné (i Skånska resan). Att J. G. P. Möller tagit upp ordet i sin ordbok beror säkerligen därpå att han påträffat det dels i Ihres Glossar, där ordet säges användas i Finland, dels och framförallt i Vetenskapsakademiens handlingar (bd. 28, sid. 98), där han funnit det behandladt (af finnen J. Gadolin) såsom en landbruksterm. Möller har nämligen tagit upp en stor mängd termer, som han funnit vid excerpering af svensk

vetenskaplig litteratur, i främsta rummet Vetenskapsakademins handlingar. Alla slags provinsialismer har han däremot på det hela omsorgsfullt sökt undvika.¹⁾

Ordet *pärta* är väl snarare en fennicism än en finlandism och upptages i svenska ordböcker fr. o. m. Weste (1807); som Saxén i Sv. landsm. XI. 3:203 påpekar, finns det upptaget i Ihres Dial. lex. Om ordet bör betraktas som en finlandism, så är det utan tvifvel en ganska gammal sådan, kanske jämnårig med *pörte*, som på svensk sida förekommer redan 1517 (se Söderwalls ordbok) och på finsk sida af Saxén (l. c. sid. 35) påvisats för 1468. Är det en annan form af ordet *pärta*, som föreligger i det *päret(t)* som uppträder i Åbo domkyrkas räkenskaper för 1553 och 1555?²⁾ I Åbo stads dombok 1624-25,³⁾ förekommer sammansättningen *perteblåss*.

Junkare upptages såsom själfständigt uppslagsord i Serenii af Nordenstreng otillbörligt ringaktade Dictionarium af 1741.

Formen *rysse* torde icke ha varit så ovanlig i Sverge under 1700-talet. Jag har funnit den hos Sven Lagerbring (1766) i bref till Gjørwell, och den är Serenii form (1741).

Yxe är likaledes Serenii form (1741) för vårt *yxä*; 1734 och 1757 skrifver han däremot *yxä* (under *ax*).

Formen *ämbare* är i Svenska akad:s samlingar rikligt bestyrkt från Finland, men alls icke från Sverge. För egen del skulle jag, om jag hade blifvit tillfrågad

¹⁾ Se härom hans företal, som är mycket upplysande för den som vill ha reda på hans källor. En och annan uppgift däri får dock tagas cum grano salis. Så innebär t. ex. hans starka betonande af sina förbindelser till Ihres Glossar egentligen blott en komplimang för det erkända språksnillet, en komplimang som äfven kunde vara egnad att i mångas ögon förskaffa hans eget arbete mera vetenskapligt anseende. I själfva verket har han haft jämförelsevis ringa nytta af Ihres verk. Å andra sidan får man icke af hans skarpa fördömande af Linds ordbok låta förleda sig att tro, att han försummat använda detta arbete.

²⁾ Se Bidrag till Åbo stads historia I, sid. 4 o. 31.

³⁾ Anf. arb. II, sid. 10

oförberedt, huruvida *ämbare* eller *ämbar* vore riktigare, ha tvekat, helt enkelt af den grund att ordet inte tillhör mitt språkbruk. Kanske är förhållandet liknande med några bland Nordenstrengs svenska sagesmän.

Hafra har varit en äfven i Sverge ända in i nyare tid vanlig form, användes t. ex. af Spegel, Tuneld, Palmblad, Adlerbeth, M. W. v. Düben, ofta omväxlande med *hafre*, men så vidt jag kunnat se utan betydelsedifferentiering.

Käla har äfvenledes varit vanligt hos oss; förekommer hos Rudbeck d. ä., Rålamb, Torb. Bergman, And., Lundström och ännu hos Björkman, Skogssk., sid. 189 (1868). I Dähnerts D. u. schw. Handlex. 1784 anföres ordet blott under den formen.

Badkvast, se Svenska akad:s ordbok,¹⁾ sp. B. 40.

Blida är tidigast anträffadt i östgöten Isaac Ericis öfversättning af Coleri Oeconomia (tr. 1683, men utarbetad

¹⁾ Citeras i det följande SAOB. Det är öfverraskande, att ingen bland medlemmarna af seminariet för nordiska språk i Upsala, vid hvilket Nordenstrengs uppsats ventilerats, kunnat fästa hans uppmärksamhet på denna ordbok, som måste anses för en synnerligen viktig källa för vår kännedom om finlandismer och deras historia. Nordenstreng säger sid. 38: „Naturligtvis skulle det ha varit nyttigt att använda flera ordböcker, men tiden har icke tillåtit det”. Möjligen har Nordenstreng menat, att härvid den minsta olägenheten vållades genom att underlåta begagna Svenska Akademiens ordbok så som den där vore lätt tillgänglig för alla. Detta har i så fall visat sig vara en olycklig spekulation. Exemplet har smittat. I Finsk tidskrift April 1904 har R. Saxén i en artikel om finländsk svenska tillämpat samma metod. Han upptar sålunda — för att blott nämna ett exempel; andra lämnar A. O. Freudenthal i Majhäftet af Finsk tidskrift för samma år — *anten* bland ord som vid midten af 1700-talet „möjligen kunna vara finlandismer, ehuru de snarare kanske äro att anses som dialektala” och säger „i fsv förekom formen visserligen (*anthen*; i en afskrift från 1572), men hos Weste, Sahlstedt, Möller och Serenius har jag ej funnit det [så!]. Detta, ehuru SAOB lämnar ganska omständliga upplysningar om brukligheten af denna form och exemplifierar den från 1700-talets både midt och slut, bland annat just från Serenius (1741). Att under sådana förhållanden Saxén (jfr sid. 306—7 i hans artikel) icke haft blicken öppen för den anmärkta lilla bristen hos Nordenstreng, är mindre underligt.

cirka 40 år tidigare). För 1700-talet är ordet utom af finländska författare blott bestyrkt från norrlänningarna N. Gissler och Naezén samt den till Finland öfverflyttade skåningen J. Leche. Då i nyaste tid skåningen Ola Hansson använder ordet, beror detta utan tvifvel på inverkan från finländsk litteratur.

Gräfte torde J. G. P. Möller ha upptagit i sin ordbok från Vet. akad:s nya handl. 1:151 (1780), där det användes af finnen P. A. Gadd.

Mocka som namn på ett fiskredskap finns med beskrifning hos N. Gissler i Vet, akad:s handl. 12:190 (1751), därifrån J. G. P. Möller hämtat ordet. Att ordet ännu är i bruk i Norrland (och Finland) visas af Sv. förf. saml. 1897, nr 60, sid. 9. Det är äfven upptaget i den af Hahnsson m. fl. utarbetade svensk-finska ordboken.

Stenholster anträffas äfven hos finnen E. O. Runeberg. Formen *-hölster* har däremot Castrén.

Tillgång i betydelsen förlopp förekommer i senare hälften af 1600-talet hos J. C. Risingh, som för den händelse betydelsen skulle ha hemul i lågtyska dialekter, möjligen kan ha lärt sig denna användning af ordet under sin studietid i Dorpat eller under sin senare vistelse i Pommern.¹⁾ Annars är det anmärkningsvärdt huru lite denna äfven bland tidigt till Sverige inflyttade finländska författare, t. ex. C. A. Ehrensvärd, Reuterholm, Fr:a Bremer, P. G. Sparre, G. H. Mellin, rätt vanliga företeelse smittat svenskfödda författare. Det enda hithörande ex. jag funnit i samlingarna är hos Schönberg Bref I:XXIII: „berättelser om tilgången vid Revolution”.

Vedlider, som Möller sannolikt har fått från norrlänningen Linds ordbok (1749), där det förekommer under Holtz-Haus, synes att döma af annonser i Posttidningen ännu vara vanligt i Norrland.

¹⁾ Jag vågar nämligen knappast tro, att Risinghs egenskap af östgöte härvid skulle ha spelat någon roll, så att detta fall skulle kunna räknas till dem som vittna om en öfverensstämmelse mellan finländska och södra Sveriges ostkustdialekter.

Saltig förekommer i Lenaeus' öfversättn. af J. Hübners Frågor öfv. n. o. g. geogr. (1738) samt i Vetenskapsakademien's handlingar 17:176 (1756), användt af västmanlänningen G. Brandt. För nyare tid är det i samlingarna blott exemplifieradt från finländska författare.

Slagrörd tror jag bör betraktas som en finlandism. Den användning ordet har i Sverge kan möjligen till någon del tillskrivas den omständigheten att Runeberg framlefde sina sista år såsom „slagrörd”. Härmed står det också väl tillsamman, om ordet för svenskar har en allvarligt-högtidlig prägel. I en artikel i Svenska Dagbladet till Runebergsjubileet 1904 användes ordet af Levertin.

Gnaga och *skafva* böjas i södra Sverge ännu tämligen allmänt efter första konjugationen. Presensformen *gnagar* förekommer hos Spegel, Guds werk, sid. 45 (1685). Ehrenadler skrifver i sin Télémaque-öfversättning (1723), sid. 279: „De svarta Sorgerna som gnagade des hierta”; på sid. 310 har han däremot formen *gnager*. Hos Sven Nilsson, Sturzen-Becker. E. P. A. Hemberg och Selma Lagerlöf träffas a-konjugationens former af detta verb. *Skafva* böjes efter 1 konj. hos Schroderus, „Hoflefv.”, sid. 277 (1623) och „J. M. Kr.”, sid. 614 (1620), och i Relationes curiosæ, sid. 358 (1682); likaså i nyare tid i Carlstedts öfvers. af Herodot 1:283 (1832) och hos Fehr, Underv., sid. 127 (1894).

Mala förekommer böjdt efter 1 konj. i Almanach f. 1656, hos Rudbeck, Atl. 2:362 (1689), Hiorter, Alman. f. 1747, s. 25, Trozelius-Rosensten, sid. 9 (1752).

Att första konjugationsformer af *rödja* icke äro sällsynta på svensk sida kan inhämtas af artikeln *afrödja* i SAOB.

Böjningen af verben på *-era* efter andra konjugationen synes vara en afgjord finlandism.¹⁾ Den är ganska

¹⁾ Då denna böjning inte är vidare vanlig i mera vårdad finländsk litteratur kan följande ställe ur Åbo Tidningar 1807, nr 17 förtjäna anföras. Lord Keith, heter det, „kommanderte 1778 krigsskeppet Berwick . . , agerte såsom Commodore . . . blokerte . . . Toulon . . . och bombarderte Genua”.

anmärkningsvärd, eftersom den svårligen kan förklaras annat än, som Nordenstreng förmodar, genom tysk påverkan.¹⁾ På „Svergessidan” tycks nämligen ända från fornsvensk tid böjningen efter första konjugationen vara ensamrådande för dessa verb, men får man döma där-af att formen *celebrert* redan 1619 användes af finnen Johannes Sigfridi (se SAOB), skulle denna finlandism ha en anmärkningsvärdt hög ålder. Hos samtida af tyskan starkt påverkade „Svergesbor”,²⁾ t, ex. Axel Oxenstjerna, har jag blott påträffat *-ad-* eller *-ed-former* till dessa verb.

Verbet *bila* är visserligen ett för kanske de flesta bildade svenskar obekant ord, men måste icke desto mindre anses såsom rikssvenskt. Det träffas i tidningar från Skåne till Norrland (Sydsvenska Dagbladet, Stockholms Dagblad, Tidning f. leveranser, Sundsvallsposten), i byggnadsläror (t. ex. Ståhls och Rothsteins) i Cnattingius' Skogslexikon, Sv. förf. saml. 1874, Reglemente för virkesleveranser 1825, Uppfinningarnes bok, Taxa f. stora sjö-tullen 1799, Wijnblad, Tegelbr. (1761) och Vet.-akad:s handl. 16:136 (1755). Från den sist anförda källan har antagligen J. G. P. Möller fått ordet. För Finlands räkning känner jag det från 1620 (se Bidrag till Åbo stads historia 1:94).

Om *böna* kommer jag att på annat ställe lämna en utredning.

Fuktla är i språkprofssamlingarna företrädt af exempel från finnarna Porthan, G. H. Mellin och E. von Qvanten, östgöten Palmblad och sörmlänningen C. V. A. Strandberg.

Ilskas i betydelsen visa ilska träffas i Wexiö domkapitels akter för 1680, hos Nordberg, Carl XII, 2:352

¹⁾ Härmed vill jag naturligtvis ingalunda ha sagt, att inte åtskilliga finlandismer bero på tyskt inflytande.

²⁾ I förbigående anmärker jag, att denna finlandism, som af Freudenthal (Förh. o. upps. 15:75) uppgifves vara „egentl. nyländskt folkmål”, förekommer redan 1600 i Åbo domkyrkas räkenskaper (se Bidrag till Åbo stads historia 1:63).

i bref från M. Stenbock af (1713) samt Lind (1749 under sträuben). För senare tid är det i samlingarna endast antecknad från finländska författare.

Om ordet *skrinna*, se Rietz, s. 598 och de där citerade ställena hos Rydqvist (1:180, 2:623). Lind (1749, se äfv. under Schleiff-Schuhe) tycks känna ordet såväl i betydelsen halka som i betydelsen åka skridskor. I förstnämnda betydelse användes det af O. Rudbeck d. y. (se Nord. tidskrift 1898, sid. 532). Betydelsen glida förekommer hos Gyldenhielm, Nosce te ipsum, sid. 15 (1645) Wallner, Kol., sid. 10 (1746), Rääf Ydre 1:61 (1856) o. a. Düben, Lappland, sid. 67 (1873) använder ordet i betydelsen åka skidor och säger uttryckligen på tal om skidande „skrinna, skrida och ränna äro de svenska benämningarna på detta sätt att färdas”.

Att Weste och Dalin haft goda grunder för att upptaga *återhämta* i betydelsen upprepa, repetera o. d. är otvifvelaktigt. Betydelsen förekommer hos Höpken 2:56 (1746), Acrel i Vet.-akad:s handl. 18:100 (1757: hos några har operation måst återhämtas [d. v. s. göras om igen]), Bergklint, M. sam. 1:100 (1781, 1794) och ännu t. ex. hos Wingård, Skr. 2:320 (1846). Nu förefaller denna användning mycket underlig på denna sidan Bottenhafvet. När härom året vid en professorskonkurrens i Upsala en finsk sakkunnig förklarade att han „återhämtade” sitt förut afgifna utlåtande, trodde man, att han menade, att han tog tillbaka hvad han hade sagt, och professorn i nordiska språk måste å ämbetets vägnar lämna en utredning af ordets finländska betydelse.

Om *annors* se SAOB, sp. A 1621.

Föga i betydelsen knappast förekommer redan 1593: „synes de gode herrar, att tre heller fyre af riksens råd h mätthe vare der tilstädes. Flere kunne och föge behöfves”. R. A. 3:19. Under 1600-talet träffas det hos Kiöping, Resa, sid. 122 (1667): „såsom vppå thenne Oön föga är något till finnandes som nyttigt kan vara” och i Rel. cur. (1682) t. ex. sid. 271: Hans heela Längd war föga een halff Foot.

Från 1700-talet är betydelsen väl styrkt. Den anträffas t. ex. hos Serenius (1734, under *sense*), Nordberg Carl XII 1:91 (1740: „Vellingk kunde . . föga räkna sig 8,000 man starck”), Höpken, Tessin, Hallman, Ihre, Gustaf III, Leopold, Adlersparre, Lehnberg; jfr härom R. Berg i *Språk och stil* 3:137–8. Under 1800-talets förra hälft förekommer ordet i denna betydelse hos Tegnér (t. ex. i *Efterl. skr.* 3:146: „Ett episkt poem kan föga tänkas utan mytologi”), Wallin, Beskow, Manderström. I synnerhet uppträder det följdt af *någon*. „Det gifves väl föga någon tid på dygnet, då man här icke dricker kaffe”, skrifver Beskow i sina *Vandringsminnen* 2:71. „I den heliga romerska rikskroppens ådror flyter föga något annat blod än trycksvärta”. Tegnér, *Eft. skr.* 2:143. För 1800-talets senare hälft är ordet blott bestyrkt i denna betydelse från finländska författare. — Det är tydligtvis den ringa skillnaden mellan betydelsen „icke mycket”, „mycket litet” och „nästan inte” som förklarar öfvergången i betydelse.

Så *ganska* är ett t. ex. af skåningen Sven Lagerbring ofta användt uttryck; se hans *Hist. lit.* (1748) sid. 41, 51 m. fl. ställen.

Hos Sahlstedt 1773 upptages under art, *par* frasen „svara med *par* ord” och liknande användning af *par* utan obestämd artikel är tämligen vanlig i Sverige fram mot midten af 1800-talet, förekommer ännu hos O. P. Sturzen-Becker. Att Nordenstreng ofta tyckt sig höra „*par*”, medan „vederbörande” påstå sig ha sagt „*ett par*” torde förklaras däraf att i ledigt tal den obetonade förbindelsen „*ett par*” ofta uttalas *tpar* med svag explosion af *t* och denna explosion först inträdande efter eller samtidigt med att läpparna slutas för bildningen af *p*. Hörselintrycket blir då väsentligen detsamma som vid uttalet af enbart „*par*”, men den talande har känslan af att ha artikulert ett *t*.

Om uttrycket *med allone*, se SAOB, sp. A 960.

Om uttrycket *allt som* i betydelsen allt efter som, se SAOB, sp. A 1091–92.

Behedra, se SAOB, sp. B 857. ¹⁾

Om böjningen af *begära* se SAOB, sp. B 810.

Genom hvad jag ofvan anfört har antalet för 1700-talet uppvisade finlandismer något reducerats. Å andra sidan skulle det naturligtvis, som Nordenstreng riktigt antar, också låta sig göra att icke så obetydligt öka förteckningen på sådana. Men äfven om denna ökning skulle flera gånger uppväga minskningen, tror jag att man med Saxén mot Nordenstreng måste ge Kock och Noreen rätt i att efter 1809 börjar en ny epok i finlandismernas historia. Vi få komma ihåg att 1700-talets samtalspråk utan tvifvel öfver hufvud taget företedde långt större eller rättare flera lokala egenheter än vår tids. 1800-talet med sina så väsentligt förbättrade samfärdsmedel och den lifliga „inre omflyttning” som blifvit en följd däraf har i språkligt hänseende varit en utjämningens tid, men i denna utjämning har Finland helt naturligt icke i samma grad som de olika provinserna inom Sverge tagit del. Eller man kunde säga: det har försiggått två utjämningar, en inom Sverge och en inom Finland, och dessa ha i vissa fall snarare divergerat än konvergerat.

Evald Ljunggren.

¹⁾ Det häfte af SAOB, i hvilket detta och det följande ordet behandlas, var icke tillgängligt för Nordenstreng då hans uppsats utarbetades.